

UOT 336.2.

VERGİ İNZİBATÇILIĞININ GÜCLƏNDİRİLMƏSİNDƏ VERGİ AUDİTİNİN ROLU

VƏKİLOV KƏNAN ŞÖHRƏT oğlu

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan, i.f.d., müəllim

kanan.vakilov@gmail.com

Açar sözlər: audit, vergi ödəyicisi, birbaşa vergi, vergi şkalası, investisiya, bazar iqtisadiyyatı, vergi daxilolmaları, milli iqtisadiyyat, integrasiya

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi audit prosesinin səmərəli təşkilindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Çünki audit vergi nəzarətini təmin edən əsas proses olmaqla, eyni zamanda cəmiyyətin vergi sistemi haqqında rəyinin formalaşmasında böyük rol oynayır. Audit funksiyasının inkişaf səviyyəsini qiymətləndirmək üçün təkcə prosesi tənzimləyən normativ sənədlərin öyrənilməsi və bu qaydalara necə riayət olunduğunu yoxlamaq kifayət deyildir. Bunun üçün eyni zamanda biznes icmasının fikirlərinin öyrənilməsi də əhəmiyyətlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə Vergilər Nazirliyi tərəfindən aparılan yoxlamaların keyfiyyətində, həmçinin tezlik və müddətində ciddi yaxşılaşma baş vermişdir. Bəyannamələrin kameral yoxlanılmasında yaxşılaşmanı xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Bu, bir tərəfdən auditin aparılması üzrə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiq edilməsinin, digər tərəfdən isə audit prosesinin idarə olunması üzrə təşkilati strukura edilən dəyişikliklərlə bağlıdır.

Vergi sahəsində audit prosesinin səmərəli təşkili məsələləri. Audit prosesinin idarə olunması üzrə son dəyişikliklərə qədər, yəni nazirliyin yanında sırf auditin aparılmasına görə cavabdeh olan ayrıca departament yaradılana qədər bu funksiyanın işçi heyəti ilə təminatında ciddi problemlər mövcud idi. Təbii ki, bu auditə səmərəli şəkildə həyata keçirməyə imkan verə bilməzdi. İri vergi ödəyiciləri və xüsusi rejimli müəssisələr istisna olmaqla, digər vergi ödəyicilərinin auditinin mərkəzləşdirilməsi həm audit funksiyasının heyətlə təminatını yaxşılaşdırmış, həm də qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi, tətbiqi və ötürülməsi yaxşı imkanlar yaratmışdır [1].

Kameral yoxlamaların təşkilinə gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, VN ƏDV fayllarını elektron izləyən və yoxlamaya ən çox uyğun gələn bəyannamələrin əlavə seçimi və ya yoxlanılması üçün onları müəyyən edən müfəssəl kameral yoxlama sisteminin tətbiq edilməsi istiqamətində ciddi və davamlı irəliləyişə nail olmuşdur. Hal-hazırda mövcud olan və davamlı genişləndirilməsi nəzərdə tutulan kameral yoxlama sistemi digər müvafiq sənəd, fayl, hesab-faktura və bəyannamələri tutuşdurmaqla resursları və diqqəti sövdələşmə və əməliyyatları çox şübhəli hesab edilən firmalara yönəldərək ciddi yaxşılaşmalara yol açmışdır. VN-nin sistemi daha da genişləndirmək və ADP-ni dəstəkləmək planları da təqdirəlayiqdir.

Hal-hazırkı kameral yoxlama sistemi düzgün hesabat verməmə və şübhəli fəaliyyətləri müəyyən etmək, vergi ödəyicilərinə sorğular ünvanlamaq, əlavə çatışmazlıqları qiymətləndirmək və nəticə etibarilə, digər ölkələrdə ümumən «uyğunluq audit» sistemi kimi istinad edilən prosedurlar əsasında əlavə yığımlar həyata keçirmək üçün elektron kütləvi işləmə əməliyyatlarından istifadə edir. Vergi Məcəlləsində yoxlamaların tamamlanmalı olduğu vaxt müddətinin dəqiqliklə məhdudlaşdırılmasına baxmayaraq, yoxlamanın səbəbsiz yerə uzadılması halları hələ də mövcuddur. Auditə dair müfəssəl təlimatlar mövcud olsa da, ona müəyyən

düzəlişlərin edilməsi tələb olunur.

Azərbaycan Respublikasında təkrar auditlər hələ də çox tez-tez aparılır və müfəttişlər bəzən Məcəllə və Vergilər Nazirliyinin niyyətinə zidd olaraq, hər vergi növü üzrə vergi ödəyicilərinə onlar üçün münasib olmayan vaxtlarda müraciət edir, yoxlamaların tezlik və müddəti də müəyyən problemlər törədir. Məcəllə yoxlamaların müddətlərini mümkün olan məhdud uzadılma vaxtları ilə məhdudlaşdırır. Fikrimizcə, müddətin qanunvericilikdə məhdudlaşdırılması hər şeyi həll etmir, buna ciddi qaydalar əsasında nəzarət etmək, yazılı göstərişlər və ya yazılı təlimatlarla vergi ödəyicisinə yoxlamanın uzadılmış müddəti və gözlənilən yeni yekunlaşdırma tarixinin səbəblərini izah etmək daha düzgündür. Hər bir audit üzrə plan mövcud olmalı və rəhbərlik auditorların öz işini vaxtında yerinə yetirmələrinə ciddi riayət etmələrini təmin etməlidir [2]. Bəzi iri vergi ödəyiciləri ilə bağlı hallarda olduğu kimi, Məcəllədə müəyyən edilmiş vaxt hədləri çərçivəsində yalnız kifayət qədər tam olmayan auditin aparıldığına dair çoxsaylı hallar mövcuddur. Bunlar yoxlamaların keyfiyyətini daha da aşağı salan, bəzi hallarda yoxlamaların daha tez-tez aparılmasına səbəb olan və mənfi hallara rəvac verən məhdudiyyətlərdir. İdeal olaraq, yoxlama bir səfər ərzində bütün vergiləri yoxlayan «vahid yoxlama» olmalı, vergi müddəti və ya müəyyən olunmuş digər zaman parametrləri ərzində əlavə yoxlamalara olan zərurətdən qaçılmalıdır.

Vergi inzibatchılığının təkmilləşdirilməsinin mühüm istiqamətlərindən biri də korrupsiyaya qarşı mübarizənin və daxili nəzarət sisteminin gücləndirilməsidir. Bunun üçün Vergilər Nazirliyi tərəfindən vergi əməkdaşları və vergi ödəyiciləri arasında birbaşa təmasın azaldılması sahəsində səylər göstərilməkdədir. Bütün işçilər üçün məcburi olan etik davranış kodeksi qəbul olunmuşdur. Biznes proseslərinin modernləşdirilməsi və vergi idarələrinin birləşdirilməsi bu təmasın azaldılmasına xidmət edən addımlardandır. Bu səylər həmçinin vergi əməkdaşlarının subyektiv qərar qəbul etmək imkanlarını da azaldır.

Fikrimizcə, bu sahədə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsinə və tətbiqinə ehtiyac var. Məsələn, audit işləri və cinayət təhqiqatlarında nailiyyətlərin ictimaiyyətə açıqlanması üzrə proqramın qəbulu faydalı olardı [7]. Konkret və faktiki işlər üzrə yayınmanın izah edildiyi və verilmiş cəzanın təfərrüatlarının açıqlandığı və dərc edildiyi materiallar korrupsiyaya qarşı aparılan mübarizə ilə ictimaiyyəti məlumatlandırmaqla, eyni zamanda könüllü əməletmə səviyyəsinin də yüksəlməsinə gətirib çıxarardı [3].

Cədvəl

Azərbaycan Respublikası üzrə son illər dövlət büdcəsi üzrə gəlirlərin strukturu (mlyn.manat)

İllər	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Gəlirlər cəmi o cümlədən:	17281.5	19496.3	18400.6	17498.0	17505.7	16516,7
fiziki şəxslərin gəlir vergis	813.0	859.7	980.3	982.5	1145.7	1040.3
hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir) vergisi	2252.0	2374.8	2302.7	2211.1	1938.2	2285.9
torpaq vergisi	30.6	33.1	35.4	48.7	50.3	50.4
əmlak vergisi	105.1	125.1	141.3	148.2	174.7	178.6
əlavə dəyər vergisi	2366.9	2710.0	3119.6	3454.7	3623.5	3668.6
aksiz vergisi	531.5	593.3	797.3	647.8	625.1	612.6
mədən vergisi	125.8	121.5	116.2	116.1	110.3	111.1
Xarici iqtisadi fəaly. bağlı vergilər.	592.5	675.2	684.7	934.5	861.2	903.0
Digər vergilər	157.6	161.5	192.7	247.7	457.0	505.7
Sair daxilolmalar	10306.5	11842.1	10030.4	8706.7	8474.7	7160.5

Mənbə: <http://www.stat.gov.az/pdf/maliyye/2017>

Bundan başqa, vergi əməkdaşları üçün vaxtaşırı trening proqramları və vergi ödəyicilərinin maarifləndirilməsi proqramı effektiv ola bilər. Məsələn, audit aparılmasının qiymətləndirilməsi və bu cür parametrlərin mümkün sui-istifadə hallarının təcrid və müəyyən edilməsi üçün avtomatlaşdırılmış proqramlardan istifadə böyük potensiala malikdir. Buna həmçinin müvafiq auditləri aparən işçilərdən müstəqil həyata keçirilən iş baxılması üzrə fəal və davamlı proqramı da aid etmək olar.

Aparılmış təhlil onu göstərir ki, Azərbaycan Respublikası üzrə son illər dövlət büdcəsi üzrə gəlirlərin strukturunda da ciddi dəyişiklik müşahidə olunmuşdur [8]. Belə ki, 2012-ci ildə əgər dövlət büdcəsi üzrə gəlirlərin (bütün vergi növləri üzrə daxilolmalar nəzərə alınmaqla) həcmi 17281,5 mln. manat olmuşdursa, 2015-ci ildə bu göstərici 216,5 mln. manat artaraq 17498,0 mln. manata çatmışdır. 2016-cı illə müqayisədə isə 2017-ci ildə bu göstərici 989 mln. manat azalaraq 16516,7 mln. manat təşkil etmişdir. Bundan başqa, 2017-ci ildə fiziki şəxslərin gəlir vergisi 1040,3 mln. manat, hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir) vergisi 2285,9 mln. manat, torpaq vergisi 50,4 mln. manat, əmlak vergisi 178,6 mln. manat, əlavə dəyər vergisi 3668,6 mln. manat, aksiz vergisi 612,6 mln. manat, mədən vergisi 111,1 mln. manat, xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər 903,0 mln. manat, digər vergilər 505,7 mln. manat təşkil etmişdir (Cədvəl). Təhlildən də göründüyü kimi, dövlət büdcəsinə gəlirlərin artırılması istiqamətində davamlı tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Məlum olduğu kimi, vergi sistemi üç “dayaq” - audit, mühasibat uşotu və yığım, vergi ödəyicilərinə xidmət üzərində qurulur. Vergi sistemində qeyd etdiyimiz üç dayaqdan biri inkişaf etmədikdə və ya zəif inkişaf etdikdə lazımı səviyyəyə nail olmaq qeyri-mümkündür. Vergi ödəyicilərinə xidmət işinin səmərəli təşkili və müntəzəm olaraq inkişaf etdirilməsi vergi inzibatçılığının yeni səviyyəyə çatdırılması üçün vacib şərtidir [8].

Vergi ödəyiciləri və digər tərəfdaşlar üçün aidiyyəti məlumat və xidmətlərin təmin edilməsi üzrə potensialın inkişaf etdirilməsi öz-özlüyündə vergi ödəyicilərinin tələblərə könüllü riayət etməsi üçün müsbət təsir göstərə bilər. Vergi ödəyicilərinə kömək edən məlumat və xidmətlər mövcud olduqda ümumən ictimaiyyət arasında güvən yaradır və vergi inzibatçılığının imicini yaxşılaşdırır.

Hesab edirik ki, vergi ödəyicisinin üzərinə düşən əmələtmə yükünü hesabatvermə tezliyi və müntəzəmliyini vergi ödəyicisinin və ya ödəniş kəmiyyətlərinin ölçüsünün azaldılması yolu ilə yüngülləşdirmək olar. Bu, əmək haqqına tətbiq edilən vergi, ƏDV və aksiz vergisinə dair vergi bəyannaməsi üçün özünü doğruldur. Yenə də burada, beynəlxalq təcrübə faydalı ola bilər. Məsələn, Azərbaycanda müxtəlif qoşmalarla birlikdə aylıq ƏDV bəyannamə sistemi tələb olunur və bu sistem həm vergi ödəyiciləri və həm də VN üçün çox baha başa gəlir. Əksər İƏİT ölkələri hər hansı qoşmalar olmadan yalnız ən mühüm məlumatları əhatə edən bir səhifəlik bəyannamənin olmasını tələb edirlər [4].

Bu məlumat vergi ödəyicisinin tarixçəsi (əvvəlki məlumatları) və təcrübələrə əsasən toplanan digər məlumatlarla tutuşdurulur. Əgər bu cür kompüterləşdirilmiş keyfiyyət və risk tutuşdurma sistemi vergi ödəyicisindən əlavə məlumatların təqdim edilməsinə ehtiyac olduğunu təsdiqləyərsə, bu, vergi ödəyicisindən tələb edilir və sonra təqdim olunur.

Hazırda ən vacib problemlərdən biri vergilərin yığılma səviyyəsidir. Bundan örtü bir sıra zəruri tədbirlər həyata keçirilməlidir: mallara vergi hesablanması onların yüklənmə mərhələsində reallaşmalı; vergi ödənişi öhdəliyi vəsaiti alandan tədiyəçiyə keçirilməli; fiziki şəxslərin gəlirləri üzərində real nəzarət mexanizmi tətbiq edilməli; bank nəzarəti metodları təkmilləşdirilməli və müxtəlif bank hesablarından istifadə müfəssəl reqlamentləşdirilməlidir [5].

Hesablamalara görə, respublikanın dövlət büdcəsi hər il orta hesabla ala biləcəyi vergi gəlirlərinin ən azı 30-40%-dən məhrum olur. Buna görə də vergi qoyma dərəcələrinin aşağı salınması ilə yanaşı, müxtəlif kateqoriyadan olan vergi ödəyicilərinə düşən vergi yükünün bərabərləşdirilməsi istiqamətində ciddi tədbirlər görülməlidir [6].

Nəticə. Auditlə bağlı araşdırmaların yekunu olaraq hesab edirik ki, aşağıdakı təkliflər audit prosesinin səmərəliliyinin artırılmasına gətirib çıxara bilər: mərkəzi idarədəki Vergi ödəyicilərinin auditi baş idarəsi audit aparmamalı, bunun əvəzinə, o, auditlərlə bağlı siyasət və prosedurların işlənilib-hazırlanmasına və bu prosedurların səyyar idarələrdə lazımı qaydada yerinə yetirilməsinin təmin edilməsinə nəzarətə diqqət yönəltməlidir; iş yükünün və təşkilati məsələlərin təhlil aparılmalıdır. Bu təhlilə müfəttişlərin idarələr üzrə həmin idarələrdə olan iş yükünə və ya müəyyən olunmuş vergi ödəyicilərinin vacibliyinə əsasən hazırkı bölgüsünün araşdırılması daxil edilməlidir; riskin idarə edilməsinə əsasən səyyar auditlər üçün işlərin seçimi üzrə obyektiv metodologiya müəyyən olunmalıdır. Vergi ödəyicisinin riyətgər qeydinə əsaslanan seçimə əsaslanan audit rejimi müəyyən olunmalıdır; auditlərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün treninqin keçirilməsi zəruridir. Bütün sənədlərin 100 faizlik auditə cəlb edilməsi əvəzinə riyətgərni yoxlamaq üçün seçmə üsulları tətbiq edilməlidir. Kompüter üzrə auditə dair treninq genişləndirilməli və əlavə edilməlidir; Vergi Məcəlləsinin auditlərin tezliyinə dair müddəalarında aydınlıq gətirilməlidir. Əksər ölkələrdə Məcəllədə bu cür müddəalar olmasa da, auditlərin müntəzəmlik və tezliyinin azaldılmasını nəzərdə tutan və işlərin ölçü və mürəkkəbliyindən asılı olaraq, mümkün hallarda vergi ödəyicilərinə təkrar səfərlərin qarşısının alınması məqsədilə vahid auditlərin aparılmasının təmin edilməsi üçün qaydalar müəyyən edilməlidir; mümkün hallarda «vahid audit» normal bir qaydaya çevrilməlidir, yəni firmanın və bütün aidiyyəti qurum və ya sahibkarların əlaqələndirilmiş yoxlanışı aparılmalıdır. Bu, bir səfər ərzində bütün vergiləri - əmək haqqından vergilər, fiziki şəxslərin gəlir vergisi və ya mənfəət vergisi, ƏDV və aksizi də daxil edən bir dəfəlik audit olmalıdır; işə baxılması üzrə proqram müəyyən edilməlidir. Baxışı həyata keçirən müfəttişlər təcrübəli və yüksək səviyyəli olmalıdır; əvvəlki yoxlamalardan əldə edilmiş presedent və tarixi təcrübələr saxlanılmalı və müfəttişlərin bəhrələnməsi və onların gələcək işlərdə təlimatlandırılması üçün nəşr edilməlidir. Bunları həmçinin Audit Təlimatlarına da aid olar; VN-nin konkret sahələr üçün məxsusi olan audit üsullarına və kənar İƏİT mənbələrindən olan prosedurlara olan ehtiyacını qarşılamaq üçün analitik potensial gücləndirilməlidir; cinayət təhqiqatı üçün materialların (işlərin) göndərilməsini stimullaşdırmaq istiqamətində səylər göstərilməlidir [9].

ƏDƏBİYYAT

1. Bağırov D.A. Vergi nəzarəti (dərslük). Bakı: Elm, 2006, 298 s.
2. Balayeva E. İqtisadi inkişaf və inkişaf iqtisadiyyatı: vergi siyasətinin təhlükəsizlik aspektləri. “İqtisadiyyat” qəzeti, 17-23 mart, 2006-cı il, s.8.
3. Şəkəreliyev A.Ş. Dövlətin iqtisadi siyasəti: Reallıqlar və perspektivlər (Monoqrafiya). Bakı: İqtisad Universiteti, 2009, 416 s.
4. Musayev A.F. Müasir vergi siyasətinin iqtisadi problemləri. Bakı: Elm, 2013, 298 s.
5. Аронов А.В., Кашин В.А. Налоговая политика и налоговое администрирование: учебное пособие. М.: Экономист, 2018, 591с.
6. Фадеев Д.Е. Совершенствование налогового администрирования: взгляд бизнеса // Безопасность бизнеса. №2. 2016, с.16-21
7. Юткина Т.Ф. Налоги и налогообложение. Учебник. М.: ИНФРА, 2017, с. 244 .
8. www.stat.gov.az/maliyye/2017
9. <http://taxes.gov.az/statistika>

РЕЗЮМЕ
РОЛЬ НАЛОГОВОГО АУДИТА В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ НАЛОГОВОГО
АДМИНИСТРИРОВАНИЯ

Векилов К.Ш.

Ключевые слова: *аудит, налогоплательщик, прямой налог, шкала налогов, инвестиции, рыночная экономика, налоговые поступления, национальная экономика, интеграция*

В статье исследуется роль налогового аудита в укреплении современного налогового администрирования в Азербайджанской Республике. Следует отметить, что в нашей стране в последние годы ведется серьезная работа по эффективной организации процесса аудита в современной налоговой системе. На основании проведенного анализа определены основные направления налоговой проверки по исследуемой сфере.

SUMMARY
THE ROLE OF TAX AUDIT IN IMPROVEMENT OF TAX ADMINISTRATION

Vekilov K.Sh.

Key words: *audit, taxpayer, direct tax, tax schedule, investment, market economy, direct tax, tax receipts, national economy, integration*

The article investigates the role of tax audit in strengthening the modern tax administration in the Azerbaijan Republic . It should be noted that in our country for effective organization of the audit process in the modern tax system serious works in the recent years were realized. Based on the analysis, the main directions of tax audit in the studied area have been defined.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	01.02.2019
	Son variant	25.09.2019